

**rijksuniversiteit
groningen**

faculteit wijsbegeerte

Gedeelde verantwoordelijkheid in een verdeelde samenleving

Oratie uitgesproken door

Prof. dr. F.A. Hindriks

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar

in de Ethiek, Sociale en Politieke Filosofie

aan de Rijksuniversiteit Groningen

op dinsdag 6 oktober 2015

Gedeelde verantwoordelijkheid in een verdeelde samenleving

Frank Hindriks

Samenvatting

In de participatiemaatschappij staat het nemen van individuele verantwoordelijkheid voorop. Die nadruk is misplaatst voor zover we nog in een verdeelde maatschappij leven. De kansen om een baan te krijgen en promotie te maken zijn bijvoorbeeld niet gelijk verdeeld tussen rijk en arm en tussen mannen en vrouwen. Het is riskant om in een deels onrechtvaardige samenleving het nemen van individuele verantwoordelijkheid te benadrukken. Iemand die niet volledig participeert kan dan makkelijk onterecht weggezet worden als iemand die zijn of haar verantwoordelijkheid niet heeft genomen. Dat maakt het alleen nog maar moeilijker voor zo iemand om te participeren. Dit is de paradox van de participatiemaatschappij. Volgens deze *participatieparadox* kan een oproep tot participatie leiden tot uitsluiting, met name als kansen ongelijk verdeeld zijn. Het is dan ook van cruciaal belang dat wij gezamenlijk onze verantwoordelijkheid nemen om onze samenleving rechtvaardiger te maken. Pas als we die gedeelde verantwoordelijkheid hebben genomen is oproepen tot participatie zonder problemen.

Gedeelde verantwoordelijkheid in een verdeelde samenleving

Frank Hindriks

Inhoudsopgave

1. De maatschappij, dat ben jij
2. De participatieparadox
3. De maatschappij, dat zijn wij
4. Wat is participatie?
5. Discriminatie, pech en solidariteit
6. En hoe nu verder?
7. Conclusie

Gedeelde verantwoordelijkheid in een verdeelde samenleving

Mevrouw de rector magnificus,
Zeer geachte aanwezigen,

1. De maatschappij, dat ben jij

De Stichting Ideële Reclame (SIRE) heeft tot 2002 een campagne gevoerd met als slogan “De maatschappij, dat ben jij”. Ik heb mij daar altijd over verbaasd. Een individu kan tenslotte geen maatschappij zijn. Maar misschien ligt dit aan mij. Is het niet flauw om op een begripsmatig probleem te wijzen, terwijl de boodschap duidelijk is? SIRE wilde mensen aanspreken op hun individuele verantwoordelijkheid als lid van de maatschappij. En die boodschap komt goed over. Toch denk ik dat er meer aan de hand is. Ik zal beargumenteren dat het belangrijk is om met “ons” te beginnen in plaats van met “jij”. Wij moeten onze gedeelde verantwoordelijkheid nemen voordat we individuen aanspreken op hun gedrag. Individuele verantwoordelijkheid wordt een lege huls als die niet is verankerd in een maatschappij die gelijke kansen biedt.

Tegenwoordig is het kernwoord wat betreft individuele verantwoordelijkheid ‘participeren’. Iedereen moet meedoen. Dan pas hoor je erbij. De kerngedachte van wat ‘de participatiemaatschappij’ wordt genoemd is dat je alleen aanspraak kunt maken op overheidsvoorzieningen als jij het uiterste hebt gedaan om een bijdrage te leveren aan de maatschappij. Profiteren van voorzieningen zonder bij te dragen, dat is egoïstisch en lui. Onze minister-president Mark Rutte heeft het daarom over ‘het Dikke Ik’ (deze term leent hij overigens van de filosoof Harry Kunneman). De participatiemaatschappij richt zich op individuele verantwoordelijkheid, de individuele verantwoordelijkheid die je als burger hebt om mee te doen. Die verantwoordelijkheid nemen is erg belangrijk. Maar dat is slechts één kant van het verhaal.

2. De participatieparadox

Mensen op deze manier oproepen hun verantwoordelijkheid te nemen kan stigmatiserend werken. Als je niet participeert, dan doe je iets fout. Natuurlijk moet iemand die zijn of haar baan kwijtraakt op zoek naar een nieuwe. Als het even kan, dan gaat hij of zij al op zoek voor het huidige contract afloopt. Maar wat als het steeds maar weer niet lukt om aan de bak te komen? Hoor je er dan niet meer bij? Dat kan toch niet de bedoeling zijn. En inderdaad, bijna niemand stelt het zo zwart wit. Maar

in de praktijk kan het wel zo werken. Een oproep tot participatie komt met name goed tot zijn recht als mensen allemaal mee *kunnen* doen. Zo'n oproep kan echter averechts werken als de kansen ongelijk verdeeld zijn en de mogelijkheden beperkt. Anders gezegd, een verdeelde samenleving vormt geen goede basis voor een grote nadruk op individuele verantwoordelijkheid.

Stel je een groep kinderen voor die allemaal staan te trappelen om te voetballen. Er kunnen maar twee teams van elf meedoen. Wat zeg je tegen de kinderen die langs de zijlijn komen te staan? Het zou nogal absurd zijn om tegen ze te zeggen dat ze moeten participeren. Want dat kunnen ze niet. Er is namelijk niet voldoende ruimte in de twee teams. Met een beetje creativiteit is hier wel een oplossing voor te vinden. Je kunt een toernooi organiseren zodat iedereen mee kan doen. Soms moet je mogelijkheden creëren zodat iedereen kan participeren. Pas als die mogelijkheden er zijn hebben mensen die langs de zijlijn komen te staan geen excuus. Dat hebben ze dan aan zichzelf te danken.

Een soortgelijk verhaal gaat op voor kinderen die niet worden gekozen om mee te doen aan een team, bijvoorbeeld omdat ze rood haar hebben. Het is oneerlijk om hen te verwijten dat ze niet meedoen. Er moet dan eerst worden gezorgd voor gelijke kansen zodat roodharige kinderen ook mee kunnen doen. Pas dan kun je roodharige kinderen op hun verantwoordelijkheid wijzen om toch vooral te participeren.

In onze maatschappij heeft niet iedereen dezelfde kansen. Er is sprake van scheefgroei tussen rijk en arm, man en vrouw, gezond en ziek, binnenlander en buitenlander – en in deze door aardbevingen geteisterde provincie niet te vergeten – tussen Groningers en Hollanders. Onze maatschappij is dan ook niet altijd even rechtvaardig. Het kan natuurlijk allemaal veel erger. Toch vormt Nederland in een aantal opzichten een verdeelde samenleving.

Rutte sprak over het Dikke Ik in zijn toespraak tijdens het VVD-voorjaarscongres in mei dit jaar. Daar riep hij mensen die hun baan verliezen op om zo snel mogelijk een nieuwe te vinden. Hij had kritiek op mensen die zich direct aanmelden bij het UWV. Dat was een blunder, omdat mensen de wettelijke plicht hebben dit te doen. Maar er is meer aan de hand. Het kabinet heeft allerlei arbeidsmarktvoorzieningen afgeschaft waardoor het voor veel mensen moeilijker is geworden om een baan te vinden. Er

is in de jaren 2012 tot en met 2014 320 miljoen op het UWV bezuinigd, terwijl deze instantie mensen moet helpen om aan een nieuwe baan te komen. Participeren is voor veel mensen daardoor moeilijker geworden. Zij staan langs de zijlijn, terwijl de meesten van hen graag mee willen spelen. Zij kunnen de oproep tot participatie dan ook met recht als een belediging ervaren.

Waar komt dat gevoel van onrecht vandaan? Je moet toch gewoon je eigen verantwoordelijkheid nemen om mee te doen in onze maatschappij? Het probleem is dat de logica van de participatie maar al te makkelijk wordt omgedraaid. Aan de ene kant moet je er alles aan doen om mee te doen. Aan de andere kant moeten we niet te snel oordelen over mensen die langs de zijlijn komen te staan. Het kan erg aanlokkelijk zijn te concluderen dat zij kennelijk niet voldoende hun best hebben gedaan. Anders stonden ze toch niet langs de zijlijn?

Het huidige participatie-denken maakt het te makkelijk mensen weg te zetten als lui. Het ondersteunt de gedachte dat het wel aan jou moet liggen als je niet meedoet. Het gevaar van de participatielogica is dan ook dat mensen die tegen hun wil langs de kant staan een trap na krijgen. Zij worden afgeserveerd als mensen die niet mee *willen* doen. En het stigma dat dit met zich meebrengt, maakt het alleen maar moeilijker om een actievere rol op je te nemen.

Ik noem dit de paradox van de participatiemaatschappij, ofwel *de participatieparadox*. Een aantal Tweede Kamerleden heeft deze paradox scherp in het vizier. Dit blijkt uit het Tweede Kamerdebat over de ik-mentaliteit in Nederland van drie september dit jaar. Ronald van Raak (SP) wijst er in dat debat op dat de regering zoveel voorzieningen voor werklozen heeft afgebroken. Vera Bergkamp (D66) vraagt of Rutte niet 'juist voeding geeft aan het dikke-ik'. Volgens haar gaat Ruttés verhaal over 'het recht van de sterkste', over een maatschappij waarin iedereen zogenaamd gelijke kansen heeft, 'maar als het niet lukt, is het eigen schuld, dikke bult'. Uit Ruttés reactie blijkt dat dit beeld gechargeerd is. Rutte heeft wel degelijk oog voor mensen langs de zijlijn. En hij vindt het belangrijk dat mensen een uitkering kunnen aanvragen. Ik vraag mij alleen af of hij de keerzijde van de participatielogica helder voor ogen heeft.

Rutte wijst erop hoe belangrijk het is dat mensen er alles aan doen om weer aan de slag te komen, ook voor 'het draagvlak onder onze sociale zekerheid'. In reactie hierop stel ik voor dat er meer gedaan moet worden om de kansen in onze samenleving eerlijk te verdelen. Zonder die extra inspanning kan een oproep tot participatie leiden tot stigmatisering. En dat leidt vervolgens tot kleinere kansen op de arbeidsmarkt en daarmee tot scheefgroei. Mensen kunnen zich daardoor buiten spel gezet voelen.

De retoriek van de participatiemaatschappij is niet zonder risico's. Een schijnbaar nobele oproep tot participatie kan mensen moedeloos maken om nog proberen mee te doen. In een verdeelde samenleving kan die oproep scheefgroei bevestigen of zelfs versterken. De kern van wat ik eerder de participatieparadox noemde is dan ook dit: *een oproep tot participeren kan leiden tot uitsluiting*.

3. De maatschappij, dat zijn wij

De SIRE slogan had moeten luiden: de maatschappij, dat zijn wij. De participatieparadox kunnen we namelijk samen oplossen. Dat doen we door een maatschappij te creëren die niet verdeeld is, een maatschappij waarin iedereen gelijke kansen heeft. Dit is een breed gedragen ideaal. Ik zal het daarom hier verder niet verdedigen. In plaats daarvan wijs ik erop dat we dit ideaal alleen samen kunnen realiseren. Iemands kansen worden namelijk niet alleen door individuele inzet bepaald, maar ook door de sociale verbanden waar hij of zij onderdeel van uitmaakt. Omdat wij die sociale verbanden samen vormgeven dragen wij er gezamenlijk de verantwoordelijkheid voor om die op een eerlijke manier vorm te geven.

De kern van de participatieparadox zoals ik die net heb geïntroduceerd is dat een oproep tot participatie juist tot uitsluiting kan leiden en dus tot minder participatie. Als mensen namelijk niet dezelfde kansen hebben, dan kan een oproep tot het nemen van individuele verantwoordelijkheid leiden tot stigmatisatie. Verdeeldheid in onze maatschappij vormt daarmee de bron van de participatieparadox. De oplossing van de paradox ligt dan ook in het creëren van gelijke kansen. De enige manier om dat te bereiken is om samen onze verantwoordelijkheid te nemen voor een rechtvaardige maatschappij. Zolang mensen geen gelijke kansen hebben, zit er een wrange keerzijde aan een oproep tot participatie.

Wij hebben samen de verantwoordelijkheid om voor gelijke kansen te zorgen. Want de maatschappij, dat zijn wij.

4. Wat is participatie?

Maar wat is participatie nu eigenlijk? Wat betekent het om te participeren in een samenleving? Deze vraag beantwoord ik met behulp van inzichten uit de sociale ontologie, mijn belangrijkste filosofische specialisatie. Een samenleving biedt een structuur waarin mensen op allerlei manieren activiteiten kunnen ontplooiën. Die structuren bestaan met name uit sociale praktijken, instituties en organisaties.

Om die te begrijpen is het nuttig om eerst stil te staan bij het simpele idee van samen dingen doen. Denk bijvoorbeeld aan samen voetballen of samen naar de film gaan. Bij samen naar de film gaan draait het om meer dan naast elkaar in een bioscoop zitten. Je kunt tenslotte ook naast een vreemde zitten. Aan een gezamenlijk avondje uit gaat een gezamenlijke beslissing vooraf. Je besluit samen welke film je gaat kijken, al is dat soms een kwestie van 'Kies jij maar'. En je stemt je plannen op elkaar af zodat je er allebei op tijd bent. Misschien ga je er samen heen, of spreek je bij de bioscoop af. Door samen een beslissing te nemen vormen mensen een gezamenlijke intentie, wat ik een 'wij-intentie' zal noemen. Wij-intenties vormen de basis van samen dingen doen.

Sociale praktijken bestaan uit activiteiten die mensen verrichten op basis van gedeelde verwachtingen over hoe je in een bepaalde situatie handelt. Daarbij kan het gaan om gezamenlijke handelingen zoals samen naar de film gaan. Maar het kan ook gaan om gedrag dat je met anderen coördineert, vaak vrijwel automatisch en onbewust. Denk bijvoorbeeld aan hoe mensen op straat elk hun eigen weg gaan zonder tegen elkaar te botsen. Ook dat is een sociale praktijk.

Instituties zijn sociale praktijken die beïnvloed worden door regels of normen. Van negen tot vijf werken is een institutie – die overigens ver te zoeken is onder academici. Dergelijke normen zijn gebonden aan een specifieke context. Mensen kunnen ze als *hun* normen beschouwen. Dat blijkt dan bijvoorbeeld uit hoe gedrag dat tegen de norm ingaat wordt gecorrigeerd. Iemand kan bijvoorbeeld zeggen: 'Zo doen wij dat hier niet'.

Mensen spelen uiteenlopende rollen in sociale praktijken en instituties. Denk bijvoorbeeld aan fietsers en voetgangers in het verkeer, aan kassamedewerkers en klanten in supermarkten, aan artsen, verplegers en patiënten in ziekenhuizen en aan hoogleraren en promovendi tijdens promoties. Iemand die een sociale rol heeft, gedraagt zich doorgaans op een manier die daarbij past. Het hebben van een sociale rol heeft vaak ook gevolgen voor hoe mensen worden behandeld. Soms worden we in een rol geduwd, of brengt een rol consequenties met zich mee waar niemand om heeft gevraagd. Het jongste kind in een gezin kan het meest betutteld worden, of juist een beetje verwend, vaak zonder dat de ouders zich hiervan bewust zijn. Iemand met een charismatische uitstraling wordt vaak met meer eergards behandeld.

Met behulp van deze ideeën uit de sociale ontologie kunnen we een goed beeld vormen van wat participeren in een maatschappij kan betekenen. Het gaat daarbij om heel verschillende dingen. Denk aan samen dingen doen met familie en vrienden. Maar ook aan institutionele handelingen zoals het vernieuwen van je paspoort en samen Koningsdag vieren.

Participeren kan ook bestaan uit lid zijn van een organisatie. De mate waarin je betrokken bent bij een organisatie kan flink uiteen lopen. Het maakt nogal wat uit of je lid bent van een liefdadigheidsinstelling waar je maandelijks geld naar overmaakt, vrijwilligerswerk doet voor een politieke partij, of een formele arbeidsrelatie hebt met een werkgever. Participatie betekent dan ook veel meer dan het hebben van een baan, terwijl het daar in de discussie over de participatiemaatschappij vaak toe wordt beperkt.

Wat ik met deze analyse wil laten zien is dat participatie samenhangt met hoe wij onze sociale praktijken, instituties en organisaties vormgeven. Dit heeft gevolgen voor wat we kunnen doen om participatie te vergroten. We moeten ons daarbij niet alleen richten op individuen, maar ook op sociale verbanden en dan met name op sociale praktijken, instituties en organisaties. Die sociale verbanden hebben namelijk invloed op de mogelijkheden en kansen die mensen hebben om te participeren in de samenleving.

5. Discriminatie, pech en solidariteit

Hoe rechtvaardiger onze maatschappij is, des te beter komt een oproep tot participatie tot zijn recht. Maar wat is een rechtvaardige samenleving dan? Zoals gezegd denk ik daarbij met name aan gelijke kansen voor iedereen. Dit ideaal van gelijke kansen kan niet zonder solidariteit. Dat het om kansen gaat, betekent namelijk dat je ook pech kunt hebben. Die baan die je graag had willen hebben en waar jij zoveel moeite voor hebt gedaan om die te krijgen gaat aan je neus voorbij. Als je actief op zoek bent naar een alternatief, dan moet je kunnen rekenen op steun van andere Nederlanders. Bij pech, hoort solidariteit.

Het is onze gedeelde verantwoordelijkheid om kansen daadwerkelijk gelijk te maken. Zolang er nog scheefgroei bestaat in onze sociale praktijken en instituties, kan teveel nadruk op individuele verantwoordelijkheid oneerlijk zijn.

Rutte heeft in het debat over de ik-mentaliteit in Nederland Fatima en Mohammed opgeroepen om niet bij de pakken neer te gaan zitten als ze gediscrimineerd worden. Dit kan klinken als een sympathieke manier voor Rutte om zijn medelander een hart onder de riem te steken. Hij geeft op nuchtere wijze aan dat discriminatie onvermijdelijk is. Dan is je weerbaar opstellen wellicht een goede reactie. Ruttés oproep tot weerbare participatie kan echter ook gezien worden als een klap in het gezicht van mensen die het al moeilijk hebben omdat ze in een maatschappij leven waar sprake is van scheefgroei, oftewel van een ongelijke verdeling van kansen.

In het eerder genoemde Tweede Kamerdebat over de ik-mentaliteit in Nederland vergelijkt Rutte discriminatie met door rood rijden. Ook al is het verboden, het gebeurt toch. Maar stel je nu voor dat hij zou zeggen dat we vooral voorzichtig door groen moeten rijden omdat er weinig is te doen aan mensen die de verkeersregels breken. Dat accepteren we toch niet?

Een nog duidelijker voorbeeld betreft de vrijheid van meningsuiting. Mensen, kijk uit wat u zegt! Als u iets zegt dat sommige mensen tegen de borst stuit, dan kan u wat worden aangedaan. En de overheid kan dit nu eenmaal niet altijd voorkomen. Het land zou te klein zijn als Rutte een dergelijke oproep zou doen.

Fatima en Mohammed hebben dan ook recht op een andere boodschap: een lijst met initiatieven om discriminatie tegen te gaan. Op die manier nemen we als maatschappij samen onze verantwoordelijkheid voor hoe we onze sociale praktijken, instituties en organisaties vormgeven. Op die manier strijden we tegen een verdeelde samenleving.

Het ideaal van gelijke kansen wordt breed gedragen in de politiek. Hetzelfde geldt voor het idee dat we solidair moeten zijn met mensen die pech hebben. Mijn analyse is dan ook niet links en niet rechts. Rechtse mensen zien alleen minder pech dan linkse mensen. Rechtse mensen zien daardoor meer ruimte voor eigen verantwoordelijkheid.

Overigens laat onderzoek uit de sociale psychologie zien dat mensen die veel succes hebben maar al te makkelijk kunnen concluderen dat pech praktisch niet bestaat. Succesvolle mensen hebben vaak hard gewerkt om te komen waar ze nu zijn. Ze zijn dan ook geneigd hun succes te beschouwen als eigen verdienste. Het gevaar is dat ze die gedachte vervolgens omkeren. Dat is problematisch omdat een gebrek aan succes geen direct bewijs is voor gebrek aan inzet.

6. En hoe nu verder?

De analyse en kritiek die ik tot nu toe heb geformuleerd zijn gebaseerd op inzichten uit de sociale ontologie en de sociale psychologie. Bestaande inzichten uit beide disciplines zijn heel goed te gebruiken om maatschappelijke problemen te begrijpen en om oplossingen voor te stellen. Tegelijkertijd moeten deze disciplines zich nog verder ontwikkelen om betere oplossingen te kunnen bieden. Ik deel dan ook graag een aantal suggesties voor verder onderzoek met u. Dat is tenslotte het belangrijkste doel van een oratie. Welke problemen komen te weinig aan bod? Wat voor veronderstellingen zitten vooruitgang in de weg? Hoe zouden verschillende invalshoeken beter geïntegreerd kunnen worden? Dat zijn de vragen waar ik nu op in zal gaan.

De sociale ontologie stelt denken in termen van wij centraal. Denk aan de wij-intenties die ik eerder noemde toen ik sprak over wat samen handelen nu eigenlijk betekent. Wij-gedachten zijn cruciaal voor een beter begrip van wat een rechtvaardige samenleving in kan houden. Voor het begrijpen van hoe een samenleving feitelijk in elkaar zit, zijn ze wellicht van minder belang dan vaak gedacht wordt in de sociale

ontologie. Sociaalwetenschappelijk onderzoek laat zien dat wij-gedachten niet altijd een centrale rol spelen in het verklaren van gedrag.

Onderlinge interactie leidt bijvoorbeeld vaak tot uitkomsten die niemand zo bedoeld heeft. Denk bijvoorbeeld aan de financiële crisis waarbij iedereen de regie kwijt was. Verder wordt ons gedrag beïnvloed door zogenaamde impliciete of onbewuste houdingen. Onbewuste vooroordelen leiden bijvoorbeeld tot discriminatie, zelfs bij mensen die gelijkheid als een belangrijk ideaal zien. Een derde aandachtspunt betreft de keerzijde van denken in termen van wij. Sociaal psychologen stellen dat wij-denken bijna altijd gepaard gaat met zij-denken. Denken in termen van wij en zij leidt vaak tot een hechtere band binnen de groep, maar ook tot meer antagonisme ten opzichte van mensen die lid zijn van andere groepen.

De *eerste* taak die er voor de sociale ontologie dan ook ligt, is het integreren van geavanceerde filosofische theorieën over sociale verbanden met bevindingen uit de sociale wetenschappen. Daarbij is het van cruciaal belang beter zicht te krijgen op wanneer wij-gedachten er toe doen en wanneer niet.

De *tweede* taak voor de sociale ontologie betreft normatieve analyse. Er is grote behoefte aan vernieuwende ideeën over gedeelde verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid en solidariteit. Ik ben zelf druk bezig om sociale ontologie toe te passen op dit soort onderwerpen. Gelukkig ben ik niet de enige. Toch bestaat nog steeds het gevaar dat de sociale ontologie teveel naar binnen kijkt en te weinig naar buiten. De sociale ontologie moet dan ook meer investeren in het toepassen van bevindingen op normatieve kwesties. Zij kan diepgravende analyses ontwikkelen die leiden tot doeltreffende oplossingen van prangende problemen.

Deze twee taken hangen nauw met elkaar samen. Vaak zijn sociale verbanden in de praktijk niet gebaseerd op wij-gedachten. Wij-gedachten kunnen echter tot meer samenwerking leiden. Daarom kunnen zij een belangrijke rol spelen bij het realiseren van het ideaal van gelijke kansen. Dit werkt echter alleen als het 'wij' breed genoeg wordt gedefinieerd zodat iedereen erbij hoort.

Eerder sprak ik over succesvolle mensen die hun succes teveel aan eigen verdienste toeschrijven. Zij rationaliseren op deze manier hun succes. Door middel van dergelijke rationalisaties legitimeren zij vervolgens de status quo: de bestaande verdeling is goed zoals die is, omdat die – zo denken zij – op verdienste is gebaseerd. Als zij een ‘wij’ vormen tegenover minder succesvolle mensen, dan hebben wij-gedachten juist een averechts effect.

Rationalisaties verdienen volgens mij meer aandacht van onderzoekers die in sociale verbanden geïnteresseerd zijn. En al helemaal van hen die zich bezighouden met gelijke kansen.

Rationalisaties spelen tegenwoordig een centrale rol in de morele psychologie, een discipline die zich bevindt op het snijvlak van de ethiek en de sociale psychologie. De morele psychologie is van belang voor de sociale ontologie omdat rationalisaties een belangrijke rol spelen in sociale instituties. Zij geven mensen het gevoel dat wat zij doen klopt en dat hoe onze samenleving in elkaar zit rechtvaardig is. Dergelijke gevoelens en overtuigingen blijken verrassend belangrijk te zijn voor hoe mensen zich gedragen.

Dit inzicht speelt een centrale rol in de rechtvaardige wereld theorie (*Just World Theory*). Volgens deze theorie hebben mensen er behoefte aan om de wereld als rechtvaardig te beschouwen. Als ze vervolgens zien dat iemand onterecht wordt benadeeld, dan zijn ze geneigd dit recht te praten, bijvoorbeeld door die persoon zelf de schuld te geven van wat hem of haar overkomt. Die heeft het dan aan zichzelf te danken dat hij of zij langs de zijlijn staat.

Kortom, er is werk aan de winkel. Recente inzichten uit de sociale ontologie en de morele psychologie kunnen op vruchtbare manieren geïntegreerd worden met empirische bevindingen uit de sociale wetenschappen. Verder kunnen zij gebruikt worden voor het beantwoorden van tal van normatieve vraagstukken en het oplossen van uiteenlopende maatschappelijke problemen. Zowel wij-gedachten als rationalisaties dienen daarbij een centrale rol te spelen.

7. Conclusie

Ik heb in deze inaugurele rede een begin gemaakt met het combineren van rationalisaties en wij-gedachten in een analyse van maatschappelijke problemen. Het gevaar van oproepen tot participatie dat ik eerder aan de orde stelde hangt namelijk nauw samen met wat ik net gezegd heb over rationalisaties. Het is riskant om in een verdeelde samenleving veel nadruk te leggen op individuele verantwoordelijkheid. Het risico is dat te makkelijk geconcludeerd wordt dat mensen die langs de zijlijn staan dit aan zichzelf te danken hebben. Dit kan vervolgens tot uitsluiting leiden. De oproep tot participatie kan heel nobel lijken. Maar ondertussen wordt er een tweedeling binnen de samenleving mee gelegitimeerd.

Ik heb beargumenteerd dat de oplossing van de participatieparadox bij ons ligt. Wij moeten samen onze verantwoordelijkheid nemen en een maatschappij creëren die gelijke kansen biedt aan iedereen. Pas als wij er samen hard aan werken om scheefgroei recht te zetten, dan kun je mensen met goed fatsoen oproepen hun individuele verantwoordelijkheid te nemen.

Ik heb gezegd.

Literatuur

- Hafer, Carolyn L. and Laurent Bègue (2005) 'Experimental Research on Just-World Theory: Problems, Developments, and Future Challenges', *Psychological Bulletin* 131: 128-67.
- Haslanger, Sally (2012) *Resisting Reality: Social Construction and Social Critique*. Oxford: Oxford University Press.
- Kunneman, Harry P. (2005) *Voorbij het dikke-ik. Bouwstenen voor een kritisch humanisme*. Amsterdam: Humanistics University Press/SWP.
- Searle, John (1995) *The Construction of Social Reality*. New York: Free Press.
- Tuomela, Raimo (2013) *Social Ontology: Collective Intentionality and Group Agents*. Oxford: Oxford University Press.
- Tweede Kamer (03-09-2015) Debat over de opvattingen van de minister-president over de ik-mentaliteit in Nederland.
- Young, Iris (2011) *Responsibility for Justice*. Oxford: Oxford University Press.